

Mordva materjal Eesti kogudes ja mordva diasporaad Eestis 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses

Natalia Ermakov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur
natalia.ermakov@folklore.ee

Teesid: Artikkel Mordva materjalidest Eesti kogudes ning mordva¹ (ersa-mokša) diasporaast Eestis 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses põhineb peamiselt aastatel 1994–2016 kogutud materjalidel ajakirjadest Kudo, mida annab välja Eesti-Mordva Selts ja mis kajastab diasporaa mitmekülgset elu. Samuti on analüüsitud Eesti Vabariigi territooriumil elavate ersa ja mokša rahvusest inimeste jäädvustatud eluloolisi andmeid ning Eesti-Mordva Seltsi arhiivimaterjali. Käsitletakse esmaste ümberasujate viibimise ajalugu, arvu, kultuuriseltside teket, suhtlemist teiste organisatsioonidega, integreerumist Eesti ühiskonda, andmeid eestlaste esimeste retkede kohta ersade ja mokšade territooriumile, samuti Eesti ja Mordva kultuuri- ja haridussidemeid. Kõik see võimaldab tuvastada kaasmaalaste tegevust, selle rühma arvukuse muutumise suundumusi, rahvusliku identiteedi säilitamise mehhanisme, aga ka Mordva rahvuskultuuriliste ühiskondlike organisatsioonide rolli rahvuskultuuri säilitamisel ja arendamisel Eesti Vabariigis.

Märksõnad: diasporaa Eestis, Eesti-Mordva Selts, ersad, identiteedi säilitamine, kultuuriseltsid, mokšad, Mordva

Sissejuhatus

Ersad ja mokšad ehk mordvalased on ühed suuremad, peamiselt Venemaal elavad soome-ugri rahvad. Soome-ugri perekonnas jäävad nad arvuliselt alla vaid ungarlastele, soomlastele ja eestlastele. 2020. aasta rahvaloenduse andmetel elas Vene Föderatsioonis 484 450 ersa ja mokša rahvusest inimest (vt <https://rosstat.gov.ru>), kuid 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oli ligi miljon (834 755) ersa ja mokša rahvusest kodanikku. Kokku registreeriti Venemaal 2010. aasta rahvaloenduse andmetel mordvalasi (ersad ja mokšad) 744 200 inimest, Mordvas – 333 100 (Mordva 2012: 148–160). Ersade ja mokšade üheks eripäraks on asustuse suur hajuvus. Ersad ja mokšad elavad kompaksete rühmadena Samara, Penza, Orenburgi, Uljanovski, Nižni Novgorodi ja Saratovi oblastis, aga ka Baškortostanis, Tatarstanis ja Tšuvaššias. Märkimisväärne arv ersasid ja mokšasid elab Uurali mägede lõunajalamil, Siberis, Kaug-Idas ja Sahhalinil, arvukad ersade ja mokšade rühmad elavad ka Ukrainas, Kasahstanis, Usbekistanis, Kanadas, Eestis ja mujal (vt Mordva 2012: 7).

Artikli eesmärk on anda esmane süstemaatiline ülevaade mordvalaste ja nende kultuuriseltside ajaloost Eestis ning heita valgust kultuuriseltside ja nendega seotud isikute tegevusele.

Ersad ja mokšad Eestis

Millal ersade ja mokšade esindajad esimest korda tänapäeva Eesti territooriumile ilmusid, pole teada. Eeldatavalt võisid nad juba Liivi sõjas (1558–1583) kuuluda Ivan Julma vägedesse. Samuti teenisid nad 18. ja 19. sajandil Vene garnisonides. Akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann kogus „Ersa-mordva grammatikat“ (1865) kirjutades leksikaalset materjali Reveli garnisonis teeninud ersa ja mokša rahvusest sõduritelt (Prozes 2009: 19).

Usaldusväärsetelt võib rääkida ersade ja mokšade arvukusest Eestis aastast 1934, mil sellel territooriumil registreeriti kolm mordva rahvusest inimest. 1959. aastaks kasvas nende arv 391 inimeseni, järgnes pidev kasv 985 inimeseni (1989). 1979. ja 1989. aasta rahvaloenduse andmeil olid soome-ugri rahvaste seas enim soomlasi, karjalasi ja mordvalasi (Prozes 1994: 230). Ersad ja mokšad asusid elama ja peresid looma uude kohta.

1980. aastate teisel poolel alanud perestroikal NSV Liidus oli oluline roll erinevate rahvuste, sealhulgas ersade ja mokšade saatuses. Samal ajal toimusid rändeprotsessid ja asutati erinevaid rahvuslikke organisatsioone. Eestisse elama asunud ersad ja mokšad töötavad õpetajatena, juhtidena, meditsiiniõdedena, spetsialistidena, pedagoogidena, kõrgkoolide teaduritena jne. Väärrib märkimist, et ühiskondlike organisatsioonide olemasolu, sidemed sugulaste ja kaasmaalastega annavad toitu oma juurte säilitamiseks, kuid ei päästa alati assimileerumisest.

Tabel 1. Mordvalaste (ersade ja mokšade) arv EV-s erinevate aastate rahvaloenduse järgi (Prozes 2009: 20, Rahva ja eluruumide loendus 2021).

1897 – 22
1934 – 3
1959 – 391
1970 – 532
1971 – 723
1989 – 985
1997 – 940
2000 – 562
2011 – 436
2021 – 368

Jaak Prozes (2009) kirjutab, et 1989. aastal, mil Eestis elas 985 ersat ja mokšat (neist 487 mehed ja 498 naised), elas neist suurem osa linnas – 865 inimest ehk 87%. Geograafiliselt elab 2/3 mordvalastest Põhja-Eestis, üle poole Tallinnas. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel elas EV-s 436 ersat ja mokšat. Viimase rahvaloenduse andmetel (2021) elab Eestis 368 mordvalast (<https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvaloendus>).

Mordva diasporaad inimeste hulgas pidas 2000. aastal oma emakeeleks eesti keelt 1,1%, ersa või mokša keelt 39,7% ja vene keelt 59,2% (vt tabel 2).

Tabel 2. Ersa ja mokša keelt kõnelejate arv EV-s erinevate aastate rahvaloenduse järgi (Prozes 2009: 21).

Peavad emakeeleks ersa või mordva keelt					
Aasta	1959	1970	1979	1989	2000
	42,3%	37,9%	37,5%	37,2%	39,7%

Jaak Prozes märgib, et ersade ja mokšade nõrk identiteet on omandatud juba lapsepõlves ja Eestisse kaasa toodud. 1970. aasta rahvaloenduse andmetel on mordvalased kõige assimileeritumate rahvaste hulgas. 1989. aastal valdas oma emakeelt (esimest keelt) 367 Eestis elavat ersat ja mokšat, vene keelt 603 ning eesti keelt 13. Teise keelena suutis ersa ja mokša keeles kõnelda 134, vene keeles 348 ja eesti keeles 66 inimest. Seega 484 inimest ei osanud emakeelt, 34 inimest ei osanud vene keelt (Prozes 1998: 15).

Nagu näitasid 1990. aasta sotsioloogilise uuringu materjalid, puudusid ühe-rahvuselised mordva perekonnad, mistõttu sel perioodil ei olnud ka lapsi, kes valdaksid emakeelt (Prozes 2009: 21–23). Peaaegu kõigis küsitletud peredes oli põhiliseks suhtluskeeleks vene keel, kuigi ersa või mokša keelt pidas oma emakeeleks 76% vastanutest (Prozes 2009: 21–23). See on tingitud asjaolust, et abikaasad olid eri rahvusest ja kodune keel oli vene keel. Mitmes tänapäeva uuringus on tuvastatud Eesti-Mordva Seltsi liikmete hulgas aga neli peret, kus lapsed saavad aru ersa ja mokša keelest, sest koolivaheajal on viibitud emakeelt kõnelevate sugulaste juures (AVM ja SAM).

1996. aastal korraldas Eesti-Mordva Selts kaasmaalaste seas sotsioloogilise küsitluse, et selgitada välja Eestisse tuleku põhjused. Selgus, et paljud vastanutest saabusid Eestisse suunatud spetsialistidena ja perekondlikel põhjustel. Samuti oli paljudel esindajatel siin tuttavaid või sugulasi (SAM). Teadustegevuse kaudu saabusid vähesed. Sel ajal loodi teadusvaldkonna kontaktid Tartu Ülikooliga, kus akadeemik Paul Ariste käe all kaitsesid väitekirja ja olid praktiliselt andekad Mordva noored ja teadurid.

1998. aastast saabusid Mordva üliõpilased Eestisse uurali (soome-ugri ja samojeedi) rahvaste keelte ja kultuuride riikliku toetusprogrammi abil (kaks mokšat, viis ersat ja üks šokša). 2003. aastal tuli veel kolm (kaks ersat ja üks šokša) üliõpilast. Eestis hõimurahvaste programmi vahendusel on siin õppinud üle 150 stipendiaadi (vt <https://fennougria.ee/toetused/hoimurahvaste-programm/>).

Programmis osalenud noored löid multikultuurilised pered, kus prioriteetseteks keelteks peetakse ersa, mokša, vene, eesti, udmurdi ja teisi keeli. Tavaliselt jagatakse need keeled igapäevaelus rollide alusel. Igal keelel on oma kasutusvaldkond, näiteks suhtlemine kodus emaga ersa või mokša keeles, isaga udmurdi või eesti keeles, lasteaias või koolis eesti või vene keeles, venekeelses seltskonnas vene keeles, eestikeelses seltskonnas eesti keeles jne. Need lapsed samastuvad kahe või mitme keelekogukonnaga, mis on multikultuurse ühiskonna suurepärase näide. 2000. aastatel muutus seoses sellega keeleoskus paremaks.

Udmurdi keelepoliitikateadlane Konstantin Zamjatin ning Soome soome-ugri keelte uurijad Annika Pasanen ja Janne Saarikivi märgivad, et kakskeelsus ja mitmekeelsus tulevad erinevates eluvaldkondades kasuks: “Kakskeelsus soodustab tolerantsuse, paindlikkuse ning vaimsete ja loominguliste võimete arengut. [---] Kui kumbki vanem räägib lastega oma emakeeles, milles ta end kõige paremini tunneb, aitab see arendada põlvkondade vahelisi suhteid. Teatud keele oskus ühendab last ka vanavanemate ja teiste seda keelt kõnelevate sugulastega (see väide kehtib ka kohalike ersade ja mokšade kohta, vt PMA). Esivanemate pärand, mis koos keelega lapsele edasi antakse, on teatud määral teistes keeltes väljendamatut” (Zamjatin & Pasanen *et al.* 2012: 14–15).

Praeguse seisuga (2024) elab õppima saabunud üliõpilastest Eestis viis mordvalast (kolm ersat ja kaks mokšat). Nendes noortes peredes räägivad vanemad ja lapsed oma emakeeles. Ülejäänud üliõpilased naasid õpingute lõpetamise järel Mordvasse. Samas on kaks inimest kolinud ka mujale (USA-sse ja Saksamaale).

Mordvalaste (ersade ja mokšade) kultuuriseltsid Eesti Vabariigis

1980. aastatel hakati Eestis asutama mitmesuguseid kultuuriseltse. Eesti-Mordva Seltsi asutas Jüri Kulnin koos Aleksandr Tšepanovi ja Fenno-Ugria Asutuse toonase juhi Jaak Prozesega. Oma seni trükiseks vormumata käsikirjas, mida autor oli lahkelt nõus käesoleva artikli autoriga jagama, kirjutab Prozes nii: “Mordva seltsi organiseerimisel sai Jüri Kulnin inspiratsiooni maridelt, kes teatasid, et on loonud Tallinnas mari kogukonna. Jüri Kulnin

oli 1993. aastani tavaline vene mees, kes samal aastal kohtus rongis sõitvate maridega, kes omavahel rääkisid mari keeles. Korruga hakkas ta mõtlema, et ta pole ju venelane... Tema abikaasa oli sellest vägagi ärritunud ja üks telefonikõne mordva seltsi aktivistile lõppes sõnadega: “Mida te mu mehega teinud olete, ta oli täiesti normaalne vene nõukogude inimene, aga nüüd ta kõnnib mööda tuba ja räägib: “Ja mordvin, ja mordvin” (“Ma olen mordvalane, ma olen mordvalane”), samas pobiseb mingis arusaamatus keeles. Tehke mu mees normaalseks tagasi!” Seega isegi tema abikaasa ei teadnud pea 25 aastase kooselu jooksul, et Kulnin on tegelikult ersa” (Prozes, käsikiri 2023).

Peatselt, 18. märtsil 1994, kogus Kulnin Eesti Keele Instituudis kokku kaasmaalased (47 inimest). Tehti otsus seltsi loomise kohta. Põhikirja kirjutasid Jüri Kulnin ja Jaak Prozes. Sama aasta 3. juunil toimus ametlik asutav koosolek, millest võtsid osa Riigikogu ja kultuuriministeeriumi esindajad, kohalikud ersad ja mokšad (80 inimest). Nii alustas tegevust Eesti-Mordva Selts (Mordva Seltsi arhiivi materjalid).

Praegu tegutseb Eesti Vabariigis aktiivselt kolm mordva seltsi. Eesti-Mordva Selts (Tallinn), tegutseb aastast 1994 ja folklooriansambel Vastoma – juht Antonina Simberg tegutseb aastast 2011. Eesti-Mordva Seltsi esimene juht oli 1994–1996 Raissa Klinova. Aastatel 1996–2001 juhtis seda Jüri Kulnin (1935–2001), 2001–2003 Nikolai Bajuškin, 2003–2019 Natalia Ermakov ja praegu on seltsi juht Margarita Kondrakova. Ersa-mokša selts Sjatko, juht Raissa Klinova (Tallinn), tegutseb aastast 1997 ja folklooriansambel Kileine, juhataja Natalia Abrosimova; Mordva Kultuuriselts Jalgai – juhataja Natalia Abrosimova (Pärnu), tegutseb aastast 2011. Nendesse seltsidesse kuuluvad erinevatest rahvustest inimesed: ersad, mokšad, kes tulid Mordvast, Tatarstanist, Uljanovski, Saratovi, Samara ja Penza oblastist, eestlased, soomlased, Mordvast pärit venelased. Eestis on kogukondade tähtsaim ülesanne oma emakeele ja kultuuri säilitamine, oma rahva vaimsete väärtuste edasiandmine nooremale põlvkonnale ning sotsialiseerumine-integreerumine Eesti ühiskonda.

Eesti-Mordva Selts

Arvestades praegust olukorda, on Eesti-Mordva Seltsi üks peamisi prioriteete rahvuskeelte ja -kultuuride säilitamine ning koostöö emamaaga. Seltsi kuuluvad loovintelligentsi esindajad – Tartu Ülikooli lõpetajad, akadeemik Paul Ariste aspirandid (dr Niina Aasmäe), magistrid (Jüri Jufkin, Nikolai Bajuškin, Viktor Danilov (1942–2002)). Hiljem Tallinna Ülikooli (Natalia Ermakov (Konstantinova), Natalia Abrosimova) ja Tartu Ülikooli (Anna Ventšakova, Tatjana

Zirnask (Nadeikina) lõpetanud magistrandid ja doktorandid. Nad on Mordva diasporaade sündmuste eestvedajad ja peakorraldajad (Bajuškin 2009: 5–9).

2000. aastatel tegutses Tartus aktiivselt Ersade ja Mokšade Selts, mille eesotsas oli Tartu Ülikooli õppejõud Indrek Särg. Seltsi auliige oli emeritprofessor Valdek Pall, kelle auks lõi Ersa-mokša selts Sjatko Valdek Palli fondi (2013). Samuti olid auliikmed ersa keelt kõnelevad dr Lembit Vaba ja Toomas Help.

Organisatsiooni töö on nähtav tegevuste kaudu. Heaks näiteks on animafilm “Maaailma hällilaulud” (ersa hällilaul). Ersa hällilaulu esitati rahvuslikku kolooriiti järgides ja seda “elavdati” animatsiooni vormis lastejoonistustega. Mordva seltsi lapsed tegid joonistused, millel kujutasid oma unenägusid. Nende jooniste põhjal tegid videostuudio MEKS õpilased oma animafilmid. Hõimurahvaste programmi abiga suudeti taastada Ardatovski rajooni Luvne küla pühad allikad MV-s (Maavalla Koda 2012); organisatsiooni aitasid nähtavaks teha ersa keele kursused Tallinna Ülikoolis; oma panuse andis ka ersa antoloogia “Kov valdon vals” tõlkimine koos Arvo Valtoniga. Eesti Folkloorinõukogult saadi tunnustus oma kultuuri hoidmise, arendamise ja tutvustamise eest; esineti Pariisis INALCO Instituudis, ühingus ADEFO, samuti Riias festivalil; sõlmiti koostööleping Nikolai Ogarevi nimelise Mordva Riikliku Ülikooliga, koostööleping Volgamaa soome-ugri rahvaste kultuuride keskusega jne. Tuleb tõsta esile Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivides olevat rikkalikku materjali, mida on uurinud ja avalikustanud mitmed teadlased.

Tänu seltside aktiivsele tööle on viimastel aastatel (kuni 2022. aastani) laienenud ja paranenud Eesti Vabariigi ja Mordva Vabariigi kultuurikontaktid. Vabariikide ja diasporaade vaheliste sidemete tugevdamiseks on korraldatud mitmeid kultuuriüritusi: ersa ja mokša keelte päevad, soome-ugri hõimurahvaste päevad, folklooriansamblite esinemised, kohtumised kirjanike, luuletajate ja teadlastega, kunstnike näitused, ülesastumised Raadio 4-s, Vikerraadios ja Eesti Televisioonis, ajakirjade Kudo, Sjatko, erinevate infovoldikute väljaandmine ja palju muud. See tegevus loob teatava positiivse õhkkonna, mis suunab mitte ainult täiskasvanuid, vaid ka lapsi ja noori õppima nii oma kui ka kohalikku kultuuri, samuti naabrite kultuure, keeli, mis aitab neil toime tulla igapäevategevuses ja eneseteostuses.

Minu arvates on Eesti Vabariigi tugevuseks erinevate rahvuskultuuride ja diasporaade mitmekülgne toetamine ja säilitamine valitsus- ja vabaihenduste, haridus- ja kultuuriasutuste, meedia jne poolt. Nende seas on Eesti Kultuuriministeerium, Hõimuprogramm (HP), Eestimaa Rahvaste Ühendus (ERÜ), Integratsiooni Sihtasutus (ISA), Eesti Kirjandusmuuseum, Fenno-Ugria Asutus, Eesti Folkloorinõukogu, Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit (ERVL) jne. Seda kinnitab eespool nimetatud diasporaade kuulumine erinevatesse

institutsioonidesse ja koostöö nendega. Kahtlemata vajavad Eesti mordva diasporaad ka kultuuritasandil Mordva Vabariigi tuge.

Seltsi liikmed on huvitatud eesti kultuurist ja keelest, lõimudes nõnda Eesti ühiskonda, kuid säilitades ja kasvatades jätkuvalt huvi oma emakeele ja kultuuri vastu. Nii näiteks kuulub Eesti-Mordva Selts mitmesse organisatsiooni:

- Eesti Folkloorinõukogu kaudu saab tutvustada pärimuskultuuri;
- Eestimaa Rahvuste Ühenduse kaudu selts saab arendada, tutvustada, säilitada identiteeti, kultuuri ja traditsioone;
- 2000. aastatel lõi Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit erinevaid eeldusi keelekasutuse ulatuse laiendamiseks, näiteks ekspeditsioonid MV-sse ja Penza oblastisse Pazelki külla (2013);
- mittetulundusühing Fenno-Ugria koordineerib soome-ugri rahvaste sidemeid.

Kõik need organisatsioonid on olulised Eesti ersade ja mokšade kultuuri hoidmisel (Ermakov 2013: 56).

Mõned kaasmaalaste eluloolised andmed ja nende Eestisse tuleku põhjus

Kaasmaalaste elulugude valikul lähtusin sellest, et isiksused oleksid saabunud Eestisse erinevatel perioodidel. Iga ajajärgu lugu toob esile teatud aja peegelduse.

Huvitav isiksus oli kirjanik ja tõlkija **Boris Kabur** (1917–2002). Tema populaarsust seostatakse lasteraamatu “Rops” kirjutamise ja eepose “Gilgameš” tõlkimisega eesti keelde. Vähesed teavad, et tema perekond kuulub Mordva kuulsasse Baigunovite perekonda. “Tema isa teenis tsaariarmees allveelaeval ja jäi revolutsiooni ajal Eestisse. 1936. aastal võttis ta eesti nime Kabur. Ta võttis osa Vabadussõjast ja on ainuke mordvalane, keda autasustatud I liigi 3. järgu Vabadusristiga. Pärast sõjaväeteenistust jäi ta Eestisse, pidas siin lihapoodi ja töötas lukksepana Franz Krulli tehases. Ta on maetud Siselinna kalmistule. 1936. aastal eestistas ta nime Peeter Kaburiks, võttes Saaremaalt pärit abikaasa perekonnanime. Mõne aja pärast sai tema poeg Boris Kabur kuulsaks kui üks mootorsae Družba loojaid” (Prozes 2009: 22–23). Prozes mainib oma seni ilmumata käsikirjas, et Boris Kabur on meenutanud, kuidas isa rääkis surivoodil mordva keeles. Ilmselt oli tegemist mokšamordva keelega. Kahjuks Boris ise mordva keelt ei osanud, sest sai oma päritolust teada alles isa eluea lõpus. Hiljem aga tundis ta oma päritolu üle uhkust ja väitis, et isa oli tuntud mordva šamaani järeltulija (Prozes käsikiri 2023).

Teine lugu Eestisse kolimise kohta pärineb sõjajärgsest ajast. Aeg oli keeruline ja Saratovi linnas oli raske peret toita ning ema soovitas pojalt sõita Tallinnasse raha teenima. Ta teadis ka, et ersad ja eestlased on hõimurahvad. Algselt saabus Eestisse 1949. aastal tema poeg ja siis 1951. aastal kolis kogu pere (Veera Avdejeva meenutused, Eesti Mordva Seltsi arhiiv).

Nikolai Bajuškin (sündinud MV Ardatovi rajoonis Kanakleika külas). 1966. aastal suunati ta aspirantuuri Tartu Ülikooli soome-ugri kateedrisse. Kateedri juhataja oli akadeemik Paul Ariste, kes sisendas veelgi suuremat armastust emakeele vastu. Koos professor Mihhail Mosiniga andsid nad välja kaks õpikut: “Эрзянский язык” ja “Ersa-mordvan oppikirja”. 1975. aastal asus Bajuškin tööle Tallinna Tehnikaülikooli. 1994. aastast on olnud seotud ühiskondliku tegevusega, on Eesti-Mordva Seltsi juhatuse liige ja ansambli Vastoma liige.

Antonina Simberg sündis Uljanovski oblasti Terenga külas. Elab Eestis aastast 1979. Aastatel 1982–2002 töötas lasteaia juhatajana. Oli Eesti-Mordva Seltsi asutamise algatajaid ja juhatuse liige. Praegu on ta folklooriansambli Vastoma muusikaline juht.

Margarita Kondrakova sündis Torbejevo asulas (praegu MV Torbejevi rajoonis) mokša perekonnas (vanemad on pärit Nosakino külast). Pärast Torbejevo liha- ja piimatööstuse tehnikumi lõpetamist suunati ta tänu headele tulemustele 1984. aastal Eestisse tööle. Alguses töötas ta AS Balbiinos vanemmeistrina, aastast 1996 tootmisosakonna juhatajana.

Veera Paramonova on poetess. Paramonovite vene-ersa perekond elab Eestis aastast 1981 (Kallastel). Suunamine Tallinnasse pärast Astrahani merekooli kiitusega lõpetamist sidus Juri ja tema abikaasa Veera igaveseks Eestiga.

Valentina Koitla (Boritševa) on pärit Penza oblasti Staraja Jaksarka külast. Penzas tutvus Eestist pärit Väino nimelise sõduriga. Abiellusid 1959. aastal ja asusid elama Paidesse.

Zoja Oškina on pärit Samara oblasti Šentalinski rajooni Staraja Šentala külast. Eesti-Mordva Seltsi kaudu tutvus ta oma ersast abikaasa Mihhail Atjukiniga (pärit Mordvast, Atjaševski rajooni Djurka külast). See on ainus üherahvuseline ersa perekond Tallinnas. Mõlemad olid Eesti-Mordva Seltsi asutajate seas ja on tänini seltsi aktiivsed liikmed.

Nadežda Paluhina (sündinud 1957. a MV Košurovski rajoonis Semilej külas) ja **Ljubov Paškoviš** (sündinud 1960. a MV Košurovski rajoonis Semilej külas) on õed, nad kolisid Eestisse elama sugulaste juurde. Mõlemad olid Eesti-Mordva Seltsi asutajate hulgas ja nüüd on seltsi aktiivsed liikmed.

Julia Kratko sündis Rõbkino külas Novosergievski rajoonis Orenburgi oblastis. Lõpetas Rõbkinos kooli, astus Orenburgi Pedagoogikaülikooli, pärast lõpetamist (1980. aastad) kolis perekondlikel põhjustel Tallinna.

Aleksei Milovanov sündis Tallinnas. Tema isa kasvas üles Penza oblastis ersade Pazelki külas. Isa ersa keelt ei rääkinud, kuid lapsepõlvest saati tõi ta näite ersa ja eesti keele sarnasusest: “Eesti keeles – sada, ersa keeles – sjado.” Enesemääratlemise küsimus kerkis Alekseil üles Inglismaal elades, kus ta mõistis, et on rahvuselt ersa. Oma päritolu meeles pidades registreerus ta ersa keele kursusele, mis toimus 2012. aasta kevadel, seda korraldasid Natalia Ermakov ja Natalia Abrosimova. Tänu sellele kursusele sattus Eesti-Mordva Seltsi ja folklooriansambliisse Vastoma.

Tatjana Treufeldt (Manejeva), sündis Gorkis (Nižni Novgorodis). Pärast sõda viidi isa Moskvast üle Gorki lennujaama juhi kohale. Rahvuslikust kuuluvusest ta ei rääkinud, sest see polnud kombeks, aga vanaema rääkis juurtest. Saatus tõi ta Eestisse, kus ta kohtus oma tulevase abikaasa Toivo Treufeldtiga. Mees tegeleb Vastoma ansambli esinemiste pildistamise ja filmimisega, naine kirjutab vene keeles luulet sünnimaast.

Ljubov Ploduhina sündis Saranskis, lõpetas seal kooli. Seejärel astus meditsiinikooli ämmaemanda erialale. Saatusel tahtel sattus Tallinnasse, töötas sadamahaiгла kirurgiaosakonnas, seejärel Medicumi polikliinikus.

Vassili Suldin – ersa, pärit Gorki oblasti Šatkovski rajooni Inelej külast (Velikij Vrag). 1976. a saadeti aega teenima piirivalvurina Tallinnasse. Ajateenistuse ajal käis Haapsalus näitusel ja kohtus seal Sõpruse kolhoosi esimehega ning hiljem sai temast zootehnik. Pere lõi Haapsalus.

Vassili Kerdjašov – mokša, pärit Penza oblasti Novo-Kaštanovka külast, sündis 1956. aastal. Tuli Eestisse 1979. aastal ja lõi siin pere.

Veera Savkina – mokša, pärit MV Kovõlkinski rajoonist. Elab Sillamäel aastast 2014. Tegeleb ettevõtlusega, kirjutab emakeelset luulet.

Kaasmaalaste Eestis viibimise ajaloos leidub palju huvitavaid fakte, mis võimaldavad taasesitada nii pilti ersade ja mokšade päritolupiirkondadest kui ka Eestisse kolimise põhjustest. Põhjalikumat ülevaadet liikmete kohta saab lugeda ajakirja Kudo numbritest 2, 3 ja 5.

Selle kohta on materjale kogunud ka mitmed teadlased Eestist ja mujalt ning neid hoitakse praegu Eesti Kirjandusmuuseumis, Eesti Rahva Muuseumis, Eesti Keele Instituudis, Tartu Ülikoolis, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias, samuti seltside arhiivides.

Mordva kogud Eesti Rahva Muuseumis ning muud mordva (ersa ja mokša) kultuuri säilitamise ja arendamise võimalused

Esimene Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) soome-ugri kogule aluse pannud esemete kogu oli mordva oma (ERM B 1:1–7). Esimesed seitse mordva eset saabusid 1913. aastal Penza kubermangu Saranski kreisist Bolše-Remesjonki vallast, Malõje-Remesjonki ja Malõje Maresjevo küladest (ersa) talurahva käest ja on muuseumis arvele võetud. Mordvalaste juures töötanud Peeter Savi (ka Savvi) kogus eksponaadid 1913. aastal (Ütt 2013). “1915. aastal saadi Voldemar Rosenstrauchilt 57 eset (B 2), Penza ja Saratovi kubermangust, Evald Paavo kogu (kaks komplekti naisterõivaid, kokku 13 eset Penza kubermangust (B 4), ka Helsingi ülikooli tudengilt Armas Otto Aapo Väisanenilt Samara kubermangust kogutud mordva ehteid ja rahvarõivaid (7 eset, B 3). Nii eksponeeriti 1928. aastal Raadil toimunud väikerahvaste näitusel 7 mordva rõivastesse rietatud mannekeeni ja kogu üksikuid esemeid. Kokku oli näitusel 14 mannekeeni, millest 3 ingeri, 2 liivi, 1 mari ja 1 udmurdi oma” (Karm: käsikiri 2023).

Eesti Rahva Muuseumi töötajad hakkasid ersa ja mokša rahvaid uurima alates 1965. aastast. Esimese reisi Mordvasse tegi Eevi Saarde (Astel). 1972. aastal sõitis Ülo Maaring Mordva ANSV-sse, samuti tegi ERM aastail 1983–1987 Heno Sarve juhtimisel põhjalikke uuringud (teadlased, fotograafid, kunstnikud) Mordvas, Tatarstanis ja Baškortostanis ersade ja mokšadega asustatud aladel, uuringud korraldati koostöös Mordva Riikliku Ülikooliga. Viimased uuringud viidi läbi aastatel 1988–1989 Marika Mikkori juhtimisel. Ekspeditsioonide tulemusena loodi muuseumis kogu (esemed, joonised, fotod, kirjalikud dokumendid), mida on tänaseni vähe uuritud (vt elektroonilist väljaannet Mordva, <http://www.folklore.ee/ri/folkte/sugri/mordva/>; Marika Mikkor kirjeldas sünnitus- ja matusekombeid, Kadi Sarv rõivaelementide sõnastikku, Heno Sarv ajalugu ja demograafiat). Eesti Rahva Muuseumi kogu ja Eesti teadlaste tööd on tänapäeval Venemaal vähe tuntud (Karm: käsikiri 2023;

Mokšin 1993: 212–213). Lisaks teadlastele on ersade ja mokšade uurimisse suure panuse andnud ka teised fotode, päevikute, jooniste ja arhiivmaterjalide autorid ning esemete kogujad.

Eesti Kirjandusmuuseumis on hoiul väärtuslik folkloorne ja etnograafiline materjal, mille kogus etnograaf-folklorist Viktor Danilov 1960/1970. aastatel Tatarstanis Ohonkinost ja lähedalasuvatest küladest, kus ersad kompaktselt elavad. Eesti Rahvaluule Arhiivis on mitusada lehekülge Viktor Danilovi käsitsi kirjutatud materjale ja helisalvestisi. Kokku salvestati 2450 laulu ning ligi viiskümmend lugu ja uskumust. See viitab vajadusele koguda täiendavaid andmeid laulude eelloo ja teiste laulukultuuri ilmingute kohta, samuti lisada andmeid piirkonna kohta. Danilovi materjalid ja käsikirjad moodustavad kokku 132 arhivaali, neist ersa keeles 91, vene keeles 25 ja vepsa keeles 17. Magnetofonilinte on 75 ja igauhe peal neist on keskmiselt kaheksa laulu. See teeb kokku umbes 600 laulu.

Eesti Kirjandusmuuseumi kogudes on ka rahvaluulekoguja Mihhail Tšuvašovi rikkalik folkloorimaterjal. Tšuvaševi materjale on registris 74, 50 ersa ja 24 vene keeles. See sisaldab rohkem kui 800 rahvalaululindistust, ersa ja mokša kultuuritegelaste mälestusi ja kirjapanekuid. See materjal on plaanis avaldada ja kõigile kättesaadavaks teha.

Väärrib märkimist, et Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond akadeemik Mare Kõiva eestvedamisel on teinud tihedat koostööd mordva folkloristidega ülemaailmselt. Näiteks suurem ekspeditsioon toimus 2015. aasta suvel. Etnograafilise ekspeditsiooni MV-sse korraldasid Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (Žanna Pärtlase ja akadeemia üliõpilased), Eesti Kirjandusmuuseum (Janika Oras, Andreas Kalkun), Eesti-Mordva Selts (Natalia Ermakov) koos Mordva Riikliku Ülikooliga (Svetlana Isaeva). Sealt koguti väärtuslikku rahvaluule- ja etnograafiaalast materjali (arhiivmaterjali hoitakse Kirjandusmuuseumis ja Žanna Pärtlase isikuarhiivis).

Tänu Marju Kõivupuu ühisele tööle professor Galina Kornišinaga sõlmisid Tallinna Ülikool ja Mordva Riiklik Ülikool 2011. aastal koostöölepingu.

Materjale leidub ka teistes institutsioonides. Näiteks Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivist on leitavad helinäited (EMSUKA: <http://emsuka.eki.ee/sound-collection>). Mordva ainek on teadlased kogunud erinevatel aegadel. Failikooniga salvestised on digifailidena kättesaadavad andmebaasi kaudu, ülejäänud originaallindid on kas digiteerimata või siis kehvema kvaliteediga (ümbersalvestused on digiteeritud, kuid neid veel andmebaasis ei ole). 2019. aastal ilmus instituudi koduleheküljel eesti-ersa elektrooniline sõnastik (<https://www.eki.ee/dict/ersa/>).

Ersa ja mokša materjale leidub ka Tartu Ülikooli kogudes. Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv sisaldab emakeelseid materjale. Neil on olemas ka veebiarhiiv (<https://murdearhiiv.ut.ee/otsi.php>).

Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus andis välja Niina Aasmäe elektroonilise ersa keele õpiku “Kortatano erzaks – Räägime ersa keelt” (Tartu, 2012). Niina Aasmäe oli Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi teadur ja on ersa keele kõneleja. Õpiku materjalid asuvad Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi elektrooniliste materjalide arhiivis, kus on ka õpiku ingliskeelne versioon.

Kokkuvõte

Soome-ugri liikumine Eestis on väga kaalukas ja peaaegu sajandipikkuse ajalooga. Selle aja jooksul on Eesti Rahva Muuseumisse talletatud väärtuslikud rahvarõivaste, ehete ja majapidamistarvete kogud. Eesti Kirjandusmuuseumis, Muusika- ja Teatriakadeemias, Tartu Ülikoolis ja Eesti Keele Instituudis leidub olulisi folkloorseid, etnograafilisi ja keelelisi materjale. Samuti on sõlmitud koostööleping ülikoolide ja Eesti-Mordva Seltsi vahel.

Eestis elavatel mordvalastel on säilinud kontaktid etnilise kodumaaga, on korraldatud pühapaikade taastamisi, sõlmitud lepinguid ülikoolide ja kultuuriühingutega. Korraldatud on ekspeditsioone Mordvamaale ja Nõukogude Liidu aegsetesse oblastitesse, mille tulemusel saadi väärtuslikku folkloorset ja etnograafilist materjali, mis on ülioluline ersa kultuuripärandi säilimiseks tänapäeva maailmas. Mordva (ersa ja mokša) materjalide uurimine näitab rahva kultuuri rikkust ja mitmekülsust ning iga aastaga nende teadmiste väärtus ainult tõuseb.

Ajaloolise ja folkloorse materjali avaldamine on oluline, sest mordva kirjakuultuur on noor ja suuline pärand on kultuuri väga oluline osa. Eesti arhiividesse kogutud materjalid pakuvad autentsetena suurt huvi, annavad väärtuslikku teavet nii folkloristidele kui ka muude valdkondade uurijatele. Seda saab kasutada ka haridussüsteemis.

Märkimist väärib ka see, et rohkem ersasid ja mokšasid kolis Eestisse nõukogude perioodil, peamiselt aastatel 1959–1970. Kõige rohkem saabus noori, ja nad elasid enamasti linnas. Põhiline suhtluskeel oli vene keel ja üldjuhul ei räägi sisserändajate teine põlvkond rahvuskeelt peaaegu üldse (v.a 2000. aastatel loodud noored pered).

Seltside kultuuritegevus aitab kohalikel ersadel ja mokšadel kinnistada ja säilitada oma identiteeti ja keelt. Kõigi Eestis elavate ersa-mokša kogukondade

kultuur ja tegevus sisaldub paljurahvuselise Eesti Vabariigi kultuuride kirjus paletis.

Tänuõnad

Uurimistöö tegi võimalikuks hõimurahvaste programmi projekt “Ersa folkloori materjali süstematiseerimine ja avalikustamine” ja see on seotud projekti EKM 8-2/20/3 plaanilise teadustööga ning teostatud tänu Soome-Ugri Seltsi (Suomalais-Ugrilainen Seura) toetusele.

Täna Svetlana Karmi põhjaliku materjalide ülevaate eest Eesti Rahva Muuseumis.

Kommentaar

¹ Ersad (erza, erzä) ja mokšad (mokša), koondnimetusega mordvalased on soome-ugri keeli kõnelevad rahvad, kes elavad Volga jõe keskjooksu ümbruses. Etnonüümi mordva kasutatakse kahe etnilise rühma ühisnimetusena. Administratiivselt elavad ersad Mordva Vabariigi idaosas Samaara, Orenburgi, Nižni Novgorodi ja Uljanovski oblastis, samuti Siberis, Kasahstanis, Baškortostanis, Tatarstanis ja Tšuvaššias; mokšad aga Mordva Vabariigi lõuna- ja lääneosas ning Pensa ja Saratovi oblastis.

Lühendid

AVM – autori välitööde materjal

ERM – Eesti Rahva Muuseum

EV – Eesti Vabariik

Ekspeditsioonid (kogud: B – objektid, Fk – fotod, EJ – joonised, TAp – välipäevikud)

MV – Mordva Vabariik

SAM – Eesti-Mordva Seltsi arhiivimaterjal

Allikad

Ajakiri *Kudo* nr 2 (2004), nr 3 (2006), nr 5 (2015).

Eesti Mordva Seltsi arhiiv

Eesti-ersa sõnaraamat – *Eesti Keele Instituut* (<https://www.eki.ee/dict/ersa/> – 30.05.2024).

Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv EMSUKA (<http://emsuka.eki.ee/sound-collection> – 30.05.2024).

Karm, Svetlana, 2023. Käsikiri hoiul käsikirja autori käes.

MTÜ Fenno-Ugria Asutus kodulehekül (http://www.fennougria.ee/index.php?id=10429 – 29.05.2024).

Prozes, Jaak 2023. Käsikiri Mordva diasporaast, hoiul käsikirja autori käes.

Rahva ja eluruumide loendus 2021. Statistika andmebaas – *Eesti Statistika* (https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvaloendus – 22.05.2024).

Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv (https://murdearhiiv.ut.ee/otsi.php – 30.05.2024).

Venemaa Riiklik Statistikaamet (Federal'naja sluzhba gosudarstvennoi statistiki, https://rosstat.gov.ru – 30.05.2024).

Kirjandus

Aasmäe, Niina 2012. *Kortatano erzaks. Räägime ersa keelt*. Tartu: Tartu Ülikool.

Prozes, Jaak, 2009. Mordvalased ja Eesti. – *Kudo* 4, lk 19-23.

Bajuškin, Nikolai 2009. Estonsko-mordovskoe obshchestvo: identitet i real'nost' – *Kudo* 4, lk 5–9.

Ermakov, Natalia 2013 = Sotsiokul'turnaia adaptatsiia molodykh predstavitelei mordovskoi diaspory Estonii. – Beliaeva, N. F. & Komarov, K. V. & Mokshina, E. N. Nikitina, G. A. & Iagafova, E. A. (koost, toim). *Sotsial'naiia i mezhetnicheskaia adaptatsiia molodezhi v polikul'turnom mire (na primere finno-ugorskikh regionov Rossii)*. Izdatel'stvo Mordovskogo universiteta, lk 53–57.

Zamjatin, Konstantin & Pasanen, Annika & Saarikivi, Janne 2012 = Zamiatin, Konstantin & Pasanen, Annika & Saarikivi, Ianne. *Kak i zACHEM sokhraniat' iazyki narodov Rossii?* Khel'sinki (https://blogs.helsinki.fi/minor-eurus/files/2012/12/kakizACHEM1.pdf – 27.06.2024).

Maavalla Koda 2012. Ersamaa pühapaik saab Hõimurahvaste programmi toel korda. – *Maavalla Koda*. Uudised 15.10.10225 (2012) (http://www.maavald.ee/uudised-10225-2012/269-151010225-2012-ersamaa-pyhapaik-saab-hoimurahvaste-programmi-toel-korda – 28.05.2024).

Mokšin, N[ikolai] 1993 = Mokshin, N. F. *Mordva glazami zarubezhnykh i rossiiskikh puteshestvennikov*. Saransk: Mordov. kn. izd-vo.

Mordva 2012 = Markova, Svetlana (koost). *Mordva: Ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskaja knizhnoe izdatel'stvo.

Mordva = Meedia- ja rahvausundi töörühm, Eesti Kirjandusmuuseum & Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum & Eesti Rahva Muuseum & Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus, Tartu Ülikool (koost). *Mordva. Etnoloogia, rahvaluule ja usund* (https://www.folklore.ee/ri/folkte/sugri/mordva/ – 29.05.2024).

Prozes, Jaak 1994. Soome-ugri rahvad Eestis. – *Keel ja Kirjandus* 4, lk 229–231.

Prozes, Jaak 1998. Estoniiaso eritsia erziatne, mokshotne – *Kudo* 1 (<http://www.suri.ee/kudo/1/estonia.html> – 24.05.2024).

Prozes, Jaak 2009. Mordvalased ja Eesti – *Kudo* 4, lk 19–23.

Ütt, Kristi 2013. Kuu kiri nr 2 ehk 100 aastat tagasi veebruaris. – *Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb* 31. jaanuar (<http://blog.erm.ee/?p=1307> – 28.05.2024).

Summary

Mordvin material in Estonian collections and Mordvin diasporas in Estonia in the late 20th – early 21st centuries

Natalia Ermakov

PhD, Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

natalia.ermakov@folklore.ee

Keywords: diaspora in Estonia, Estonian-Mordvin Society, Erzyas, preservation of identity, cultural societies, Mokshas, Mordovia

This article focusing on Mordvin material in Estonian collections and Mordvin (Erzya-Moksha) diasporas in Estonia in the late 20th–early 21st centuries is based mainly on materials collected in the period between 1994 and 2016 from the journal KUDO published by the Estonian Mordvin Society and reflecting the diverse life of the diaspora. We have also analysed recorded biographical data of Erzya and Moksha people residing in the Republic of Estonia and the archival material of the Estonian Mordvin Society. The article reviews the history of the first settlers, their number, formation of cultural societies and their interaction with other organisations, integration into Estonian society, information about the first Estonian expeditions to the settlements of the Erzya and Moksha as well as cultural and educational ties between Estonia and Mordovia. All this reveals the activities of compatriots, trends in population change in this group, mechanisms of the preservation of national identity and the role of Mordvin national and cultural non-profit organisations in the preservation and development of ethnic culture in the Republic of Estonia.

Natalia Ermakov on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur ja Eestimaa Rahvuste Ühenduse president. Tema teadustöö peamised suunad on Mordva diaspora, mordva keelte ja kultuuride praktikad, itkukultuur, kombestik ja usund.

Natalia Ermakov

Natalia Ermakov is from Mordovia and is President of the Estonian Union of National Minorities. She was head of the Estonian Mordovian Society for 17 years. She is the founder and head of the National Minorities Working Group of the Estonian Folklore Council. She is also a researcher at the Department of Folkloristics, Tartu, Estonia.

natalia.ermakov@folklore.ee